

izvirno znanstveno delo

UDK 929 Schönburg-Waldenburg
prejeto: 14. 3. 2000

Majda Obreza Špeh

profesorica likovne umetnosti, upravnica gradu Snežnik, Vlada RS, Servis za protokolarne storitve Brdo
SI-1386 Stari trg pri Ložu, Kozarišče 67

Knežja družina Schönburg Waldenburg in njeni uslužbenci

IZVLEČEK

Avtorica v svojem prispevku, na podlagi ustnih virov še živečih uslužbencev oziroma njihovih potomcev, obuja spomine na življenje in delo na gospostvu Snežnik. Skozi ohranjena ustna izročila, ki so čedalje redkejša, si je možno ustvariti približen vtis in vpogled v relacijo odnosa: plemstvo - uslužbenci, ki je veljala za omenjeno gospostvo še pred dobro polovico stoletja.

SUMMARY

THE PRINCE FAMILY SCHÖNBURG-WALDENBURG AND THEIR EMPLOYEES

In her contribution the author retraces on the basis of spoken sources of the still living employees and their descendants' memories about the life and work at the dominion of Snežnik. Through the preserved spoken tradition, which is becoming rare, we are able to create an approximate impression and insight into the relation: nobility - employees, which was still valid for the mentioned dominion half a century ago.

Ključne besede: grad, gospostvo, knez, princ, upravnik, grajski uslužbenec, pristava

V drugi polovici 19. stoletja, ko je grad Snežnik in njemu pripadajoče prostranstvo gozdov znova dobilo svojega lastnika, se prebivalci Loške doline prav gotovo niso veliko ukvarjali z mislijo, kdo bo ponovno poizkusil vzeti vaje v svoje roke, zaoral v ledino in tako končno vdahnil življenje v zapuščeno ter obenem hudo propadajočo graščino.

Iz ustnega izročila ni možno razbrati, kdaj so ljudje v teh krajih slišali za novega lastnika snežniške graščine in tudi če so, so to vest prav gotovo do prihoda prvega dediča kneza Jurija Schönburg Waldenburga v letu 1859, že pozabili.¹

Prebivalstvo Loške doline se je v tem času ukvarjalo z mislijo na preživetje svoje številne dru-

žine. Večina ljudi je bila odvisna od obdelovalne zemlje in naklonjenosti letine. Njihovo zanimanje je bilo torej usmerjeno k trdemu delu, spoštovanju do sočloveka in narave ter nezaupanju do tujega.

Po prihodu kneza Jurija Schönburg Waldenburga na snežniško graščino so se razmere na gradu in njegovi neposredni okolici začele hitro in opazno spreminjati na bolje.

Ambiciozni knez Jurij se je pogumno lotil reševanju gradu Snežnik s pripadajočo posestjo.

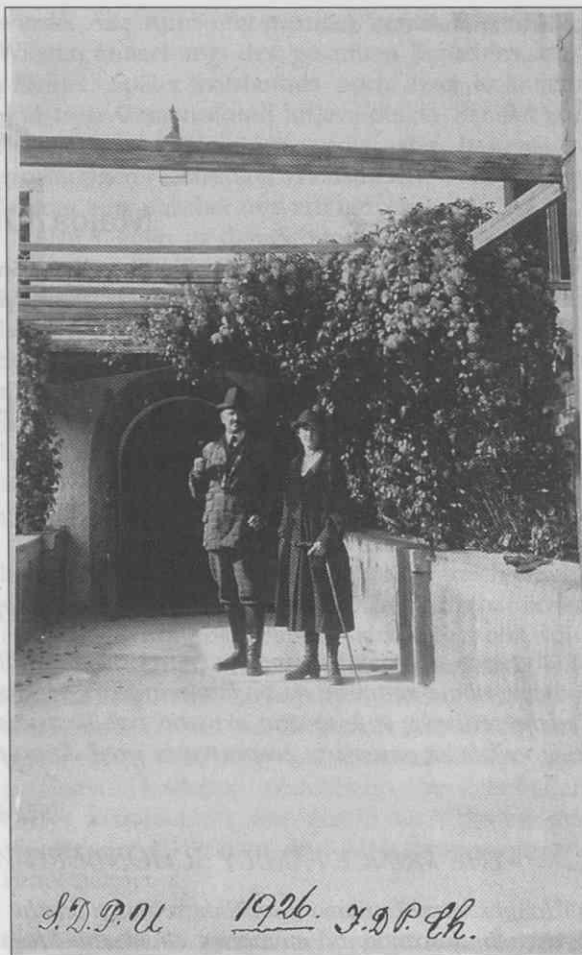
Po vnaprej pripravljenih načrtih, ki so nastajali pod njegovim vodstvom in strokovnim znanjem ljudi, ki jih je pripeljal kot nove uslužbence na grad, je začel z deli.

Iz Nemčije, Avstrije in Češke je pripeljal nekaj strokovno izobraženih ljudi, s katerimi je začel v letih velikih posegov in prenove celotnega po-

¹ Heinrich von Schollmayer Lichtenberg (prevod Jože Sterle): Snežnik in schönburški vladarji, Postojna, Gozdno gospodarstvo Postojna, 1998, str. 29 in 30.

Princ Jurij Schönburg Waldenburg fotografija, 1892 (last A. Hribar, Ljubljana).

Princ Ulrich z hčerko Charlotte pred vhodom v snežniški grad, fotografija, 1926 (last V. Babuder, Ljubljana).

sestava vzpostavljati red. Marsikateri med njimi je ostal v tem okolju in si tukaj ustvaril družino. Pridnostne zaposlitve so dobivali tudi domači ljudje. Izmed teh pa so začeli redno zaposlovati najbolj usposobljene delavce, ki so se izkazali s pridnostjo in nadarjenostjo.

Zaradi knezove odprtosti in dobronamernosti se je hitro ustvarilo zaupanje med knezom Jurijem, njegovimi podrejenimi strokovnjaki in domačo delovno silo. Knez Jurij je svojo srčnost, gospodarnost, odgovoren in življenjski odnos do okolice spretno in nevsiljivo prenesel tudi na svoje potomce, ki so nadvse vzljubili ta konec naše dežele in so vsaj v tistih nekaj tednov na leto, ki so jih preživel v snežniškem okolju, izkoristili v polni meri. Ne samo materialno temveč tudi duhovno.

Iz še ohranjenih spominov, ki se odpirajo kot poslednje skrinje zakladov ustnih virov, lahko razberemo, kako je zaživel grad v novi podobi, s povsem novo grajsko pristavo, parkom urejenim v

angleškem slogu in obsežnim gozdnim bogastvom, ki je bilo zaradi lažjega gospodarjenja razdeljeno na revirje.

Pri nekdanjih uslužbencih knezov Schönburg ali njihovih potomcih je popolnoma razviden spoštljiv odnos do te družine. Ljudje, ki so bili v neposrednem stiku z življenjem na tem gospostvu še danes z velikim veseljem obujajo spomine na nekdanje čase.

Ko so od leta 1853 do 1945 imeli snežniško gospostvo v lasti nemški knezi Schönburgi, so bili na gospostvu nastavljeni trije upravniki. Vsak med njimi ima svoj delež pri razvoju obsežnega gospostva.

Znano je, da je knez Jurij prihajal iz vojaških vrst, zato je bilo zelo pomembno, da je za vodenje in umno gospodarjenje z gozdovi zaposlil izobraženega upravnika gozdnih posesti, Jožefa von Obereignerja. Izkazalo se je, da je imel s tem izborom srečno roko. V razmeroma kratkem obdobju so zrastle številne gozdarske pristave na

Princ Ulrich s sinom Wolfom, lovcema in strežajem pred snežniškim gradom, fotografija, 1923 (last: V. Kandare, Stari trg pri Ložu).

različnih ključnih lokacijah v snežniškem gozdu. S tem je bil pridobljen pregled nad celotnim dogajanjem in gospodarjenjem z posestjo. Na pristavah so nastavili nemške in češke gozdarske strokovnjake. Jožefa von Obereigner je leta 1909 na mestu upravnika celotnega snežniškega posestva nasledil njegov zet Henrik Schollmayer-Lichtenberg.² Njega je leta 1918 nasledil upravitelj Leo Schauta, kateremu gredo vse zasluge in zahvala, da je znal v nepredvidljivih situacijah druge svetovne vojne spretno ohraniti grad z inventarjem in grajsko pristavo. S sorodnico je leta 1945 odšel s posestva.³

Na pristavi gradu Snežnik so imeli poleg upraviteljev gospostva važno vlogo tudi grajski uradniki. Med prvimi uradniki je bil Fischer, ki je prišel v grajsko pristavo z Mašuna. Nasledil ga je uradnik Drasser, za njim pa je nastopil službo uradnik Hutter.⁴

² Alenka Kačičnik Gabrič: Zgodovina za vse, letnik 6, 1999, št. 1, str. 8.

³ Tomaž Kočar: Propad turjaške graščine, Ljubljana, Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 1999, str. 142 in 143.

⁴ Ustni vir, 1. 3. 2000, Ivanka Božič, Ljubljana.

Princ Herman z uplenjenim jelenom, fotografija, 1932 (last: M. Vrhovec, Stari trg pri Ložu).

Grajski uradnik je med drugimi deli izplačeval tudi plače uslužbencem graščine in vodil evidence o prirasti drevja ("obtalenge"). Uslužbenci so prejeli redno mesečno plačo, bili so pokojninsko in invalidsko zavarovani, poleg tega pa so imeli še druge ugodnosti: brezplačno stanovanje, letno čiščenje dimnika, dva vozova gnoja, 24 m³ drv, pripeljanih na dvorišče, par čevljev, praznično obleko na dve let ali več, električno razsvetljavo, 2,5 l mleka dnevno za vso družino, njive in oranje. Vsi člani družine so bili zdravstveno zavarovani, vdovam pa je pripadal del moževe pokojnine.

Honorarno zaposleni so dobivali tedensko izplačilo. Predno so ga dobili, so morali poravnati vse obveznosti (če je kdo pozabil orodje, je moral najprej poiskati pozabljeno in prinesiti pokazat). Bili so zavarovani le v času dela na posestvu.

Ustno izročilo pravi, da so vsako leto na kresni večer pripravili grajski uslužbenci kresovanje pod previsno skalo, imenovano "Theklerum". Hutterjeva družina je bila glasbeno nadarjena in je ob tej priložnosti igrala na tamburice.

V času ko je bilo snežniško gospostvo po prvi svetovni vojni razdeljeno med Jugoslavijo in Italijo, se je v Ilirski Bistrici ustanovila uprava, ki je pokrivala del snežniškega posestva, ki je spadal pod Italijo. Upravnik tega dela posestva je bil Kenig, glavna direkcija pa je bila na Snežniku.

V najstarejši gozdarski postojanki gospostva Snežnik, Leskovi dolini je bilo v letih do prve svetovne vojne nastanjenih do šest družin: Sterletovi (Knavskovi), Šetinovi, Korenovi in Baragovi, Martinčičevi ... Imeli so vsak svojo hišo, živino in skupnega pastirja s Pivškega.

Večinoma so bile to številne družine. Moški so delali v gozdu, ženske pa so skrbele za gospodinstvo.

Graščinski gozdarji in logarji iz Leskove doline z direktorjem posestva Leom Schauto, fotografija, (V. Sterle, Sežana).

Po koncu prve svetovne vojne, ko je Leskova dolina spadala pod Italijo, je oblast začela s pritiskom na graščinske uslužbence. Zahtevali so, da se zaposleni priključijo fašistični stranki, sicer bodo izgubili delovno mesto. France Sterle je vpis v to stranko odklonil ter se z ženo in najmlajšim sinom umaknil v Iga vas, kjer je kupil hišo, ki je bila last graščine in mu jo je princ Herman ugodno prodal. Tako je obdržal službo na Snežniku, njegovi starejši trije sinovi pa so ostali v Leskovi dolini.⁵

Nekaj podobnega se je dogajalo tudi z ostalimi družinami v Leskovi dolini in drugih gozdarskih pristavah, ki so spadale pod Italijo.

V gozdarski hiši v Grajševki je živela družina gozdarja Franceta Martinčiča. Z ženo Marjeto sta imela deset otrok.

Čeprav je bil oče grajski uslužbenec, mu ni bilo vedno lahko preživljati svoje številne družine. Martinčičeva hčerka se spominja, da so bili večkrat lačni kakor pa siti.

Nekoč je njena mati ob neki takšni priložnosti rekla očetu Francu: "Pa bi vsaj kakšnega zajca ali pa srno ustrelil!"

Oče ji je odgovoril: "Nisem prisegel, da bom kradel!"⁶

Podoben primer zvestobe zaprisegi ob sprejemu v grajsko službo srečamo tudi pri gozdarju Janezu Almajerju, ki je s svojo številno družino živel nekaj časa tudi na Šrangi v Snežniku. Almajerjeva hči se spominja dogodka, ko se je neko jesen ustavil pri njihovi hiši upravitelj snežniške posesti Henrik Schollmayer-Lichtenberg. Takrat so se morali vsi otroci umakniti v hišo, oče pa se je pogovarjal z upravnikom v nemškem jeziku. Upravnik ga je vprašal, če nima otrok, ker ležijo jabolka po vrtu. Almajer mu je odgovoril: "Nisem prisegel, da bodo moji otroci kradli jabolka od gospodarja."

Graščinski lovci z uplenjenim volkom, fotografija (V. Sterle, Sežana).

Schollmayer mu je nato naročil, naj boljša jabolka pripeljejo na pristavo, ostala pa lahko obdržijo in jih uporabijo zase.⁷

Martinčičeva hči se še spominja, kako je njen oče vzgajal otroke k doslednemu poštenju. Če so otroci našli odvrženo rogovje jelenjadi, je oče precej telefonično sporočil na grajsko upravo. Še isti dan so prišli ponje, otrokom pa je bilo za rogovjem hudo.⁸

Eden izmed številnih gozdarjev je bil tudi Janez Razdrih. Daljše obdobje svojega službovanja je z družino preživel na Šrangi.

Na Šrangi je bila cestna zapornica, kjer so pobirali cestno takso (mitnino) od vsakega, ki je uporabljal cesto v snežniških gozdovih. S tako pridobljenim denarjem so sekali in širili ovinke ter drobili kamen za cesto. Za pobiranje mitnine je bil zadolžen Razdrih, ki je za vsakokratno plačilo izročil potrdilo.

Funkcija grajskega gozdarja je bila združena z funkcijo lovca, tako da je vsak gozdar skrbel za drevje in divjad v svojem območju - revirju.

Iz ustnih virov je razvidno, da "med jagri kot je bil Razdrih, mu ni bilo para". Pri izpolnjevanju plana odstrelav divjadi, ki ga je sestavljal princ Herman, je bil on vedno med prvimi.

Nekdanji priložnostni pomočnik pri merjenju prirasta drevja se Razdriha spominja ob naslednji prigodi:

"Okrog leta 1937 je nekaj fantov iz Kozarišč pomagalo pri merjenju desetletnega prirasta drevja v gozdu (klopiranju). Iz merjenja so izračunali prirast lesne mase v revirjih. Od fantov, ki so priložnostno prevzeli to delo, se je zahtevalo, da so ga tudi vestno opravljali. Pri delu so jih s svojimi obhodi nadzorovali revirni gozdarji. Kljub temu, da so gozdarji merilcem zaupali, je Razdrih občasno prihajal v kontrolo. Vaški fantje so ob takš-

⁵ Ustni vir, 28. 2. 2000, Vinko Sterle, Sežana.

⁶ Ustni vir, 17. 2. 2000, Vika Almajer, Kozarišče.

⁷ Ustni vir, 25. 2. 2000, Pepca Ris, Kozarišče.

⁸ Ustni vir, 18. 2. 2000, Vika Almajer, Kozarišče.

nem delu vedeli za vsako duplo v katerem so živeli polhi, zato jih je bežanje polhov na prosto močno mikalo. V skupini, ki je merila so bili vedno trije: zapisnikar, ki je sedel na panju nekje v gozdu, dva pa sta merila debelino drevja in mu z močnimi klici sporočala debelino posameznega drevesa. Zgodilo se je, da je eden izmed merilcev našel duplo s polhi in jih spravljal ven z bežanjem. Ob tem delu je na ves glas kričal izmišljene vrednosti debeline drevja: "...petnajst centimetrov, dvaindvajset, devetnajst, enajst,..."

Zapisnikar je vedel kaj se dogaja in je zakričal nazaj: "Pa si vse preštel?"

"Vse!" je odvrnil merilec.

Takrat pa se je oglasil v gozdu skriti Razdrih, ki je vse to opazoval in zaklical: "Kako pa da ni nobene dvajset centimetrov?"

Fant, ki je ravno takrat končal z bežanjem polhov mu je v zadregi odvrnil: "Morda pa je vseeno kakšna!"

Družina snežniškega nadlogarja Jaroslava Kibica, fotografija, 30. 7. 1924 (last: V. Babuder, Ljubljana).

Razdrih, za katerega so vedeli da je po značaju veder človek, je fantu rekel, da ga bo drugič kar odstrelil, če ga še kdaj zaloti pri bežanju polhov med delom. Fant mu je odvrnil: "Še zadeli ne bi!"

Razdrih pa mu je rekel: "Kako da ne? V svojo kapo položi dva kamna in jo obesi na grm."

Ko je fant to storil, je Razdrih pomeril vanjo in jo prerešetal s šibrami. Fantu je bilo potem težko povedati materi kaj se je zgodilo s kapo. Ko je izvedela, je šla do Razdriha in ga okregala.

Razdrih pa ji je mirno rekel: "Kaj se boš jezila. K meni ga pošlji, saj imam polno klobukov."

Fant je res odšel k njemu, Razdrih pa mu je dal en "štulast" slamnik.⁹

Konec leta 1907 je bila dograjena stavba gozdarske uprave na Šrangi v katero se je kasneje preselil s svojo družino vodja gozdarjev in lova v Snežniku, Jaroslav Kibic, po rodu Čeh, ki je prvotno služboval na Gomancah.¹⁰ Tam je spoznal svojo bodočo ženo Marijo. Rodili so se jima štirje otroci: Lambert, Marica, Jaroslav in Veronika. Hčerko Veroniko je pri šolanju štipendiral princ Herman, ki jo je kasneje tudi zaposlil na upravi v grajski pristavi.

Nadgozdar Kibic je bil pri svojem delu zelo dosleden. Nekoč je prejel telefonski poziv z graščinske uprave, da princ Herman zahteva poročilo o njegovem delu. Ker je imel Kibic stvari urejene, je želel poročilo takoj posredovati naprej. Svoji hčerki je izročil ovojnico in ji ukazal naj nemudoma steče s podatki na upravo. Ker ni bila pripravljena na to mu je odvrnila, da tja ne more bosa in umazana. Ugovora ni sprejel, pač pa jo je takoj napotil na upravo. Stal je pred hišo in gledal za njo. Ko se je v smrekovem gozdu lahko skrila, se je skozi jablanov sadovnjak skrivaj vrnila domov, da jo je mati najprej uredila.¹¹

Okrog leta 1880 je prišel na pomoč pri opravljanju vrtnarskih del pri gradu Snežnik Janez Gerl. Knez Jurij ga je kmalu poslal na vrtnarsko izobraževanje na Dunaj. Ko se je vrnil, je dobil redno zaposlitev in stanovanje v neposredni bližini vrtnarije, na Šrangi, kjer je prebival vse do svoje smrti. Tam si je z ženo Frančiško ustvaril družino. V zakonu se jima je rodilo šest otrok: Francka, Marija, Jože, Janez, Rezka in Marjeta.

V vrtnariji je najprej začel z vzgojo sadik sadnega drevja. Ko so bile dovolj velike za presaditev, so posadili tristo sadik jablan na travnik za vrtnarjevo hišo na Šrangi, sadike hrušk in sliv pa v slivnik. Na izpraznjenem mestu v so z gospodarjevim dovoljenjem začeli pridelovati zelenjavo.

⁹ Ustni vir, 17. 1. 2000, Miha Špec, Kozarišče.

¹⁰ H. Schollmayer Lichtenberg (prevod J. Sterle): n. d., str. 40.

¹¹ Ustni vir, 10. 3. 2000, Veronika Babuder, Ljubljana.

Družina prvega grajskega vrtnarja Janeza Gerla fotografija, zač. 20. stol. (last: M. Vrhovec, Stari trg).

Zadnjih sedem let življenja je vrtnar zaradi oslabeledosti preživel priklenjen na posteljo. Princ Herman ga je vsakokrat, ko je prišel v Snežnik, redno obiskoval in mu s tem dejanjem izkazoval svoje spoštovanje.

Glede na številno družino prvega grajskega vrtnarja, se je življenjska usoda večine njegovih otrok vrtela okrog gradu. Začenjali so kot pomočniki pri vrtnarskih opravilih, kasneje pa tudi z redno ali honorarno zaposlitvijo na drugih delovnih mestih.

Zaposlitev se je praviloma dedovala. Za prvim vrtnarjem Janezom Gerlom, je njegovo delo prevzel sin Janez Gerl, sin Jože Gerl pa je dobil mesto kočijaža.

Drugi grajski vrtnar Janez Gerl je nastopil službo leta 1912. Leta 1914 je odšel na obvezno štiriletno služenje vojaškega roka in v tem času je za grajski vrt skrbel takrat že upokojeni oče. Po vrnitvi se je poročil z Angelo, ki jo je spoznal v času, ko je bila zaposlena kot služkinja pr družini grajskega uradnika Fischerja.

Družina grajskega vrtnarja Janeza Gerla ml. na pristavi pred čebelnjakom (foto Pal, Ljubljana).

V zakonu sta se rodila otroka: Ivanka in Milan. Živeli so na grajski pristavi.

Vrtnar je imel skozi vse leto veliko dela. Njegovo delo je bila skrb za sadno drevje v obsežnem sadovnjaku, obiranje sadja za ozimnico grajskemu oskrbniku Schauti, urejanje parka, vzdrževanje prehodnosti po poteh parka v zimskem času, sečnja ledu na travniku pod gradom, sečnja božičnih smrečic za zaposlene grajske uradnike in čebelarstva opravila.

Zelenjavo je prvenstveno gojil za uslužbence gradu, s presežkom pa je lahko oskrboval graničarje, gostilne po Loški dolini, zdravnika, notarja, sodnika in učitelje.

Ljudje se še spominjajo, da je vrtnar ob 12. uri zastonj delil solato, če mu je tisti dan ostala. Gospodinje iz vasi niso imele denarja za nakup zelenjave za vsakdanjo rabo, zmogle pa so minimalni strošek za nakup sadik zelenjave in cvetja v spomladanskem času.

Med je vrtnar težko prodal. Ljudje so ga, verjetno zaradi pomanjkanja denarja, kupovali le v manjših količinah za zdravilo. Vrtnar je bil tudi član čebelarske zadruga v Ljubljani.

Že pred prvo svetovno vojno so v delu slivnika zasnovali drevesnico za vzgojo gozdnega drevja (smreka), imenovano "Bamšula". Ograjena je bila z mrežo, vhod pa je bil zaprt z vrati. V drevesnico in vrtnarijo so takrat za zalivanje rastlin napeljali tudi vodovod.

V drevesnici vzgojene mlade smreke so med drugim uporabili za zasaditev posameznih odkupljenih ali zamenjanih parcel v parku.

V letih 1912-13 je veliko kmetov v Loški dolini obubožalo, zato so morali oditi v svet s "trebuhom za kruhom". Za izselitev, zlasti v Ameriko, so

potrebovali denar.¹² Zato so prodajali dele zemlje, gozdove in nekateri celo kmetije.

Posebnost vrtnarije, ki je veliko pomenila tako vrtnarju in njegovi družini kot graščini, so bile doma vzgojene bele vrtnice, mesnatih listov in izrazito močnega vonja, imenovane velikanke. Te je vrtnar po svojem receptu vzgajal in jih skrbno negoval. Za vzgojo takšnih vrtnic je potreboval kar tri leta, dosegle so višino do treh metrov. Z njimi je oblikoval drevorede v vrtnariji, ki so ostali le še v spominu ljudi in na redkih ohranjenih fotografijah.

Kot je že bilo navedeno, so se poklici pri graščini prenašali iz očeta na sina. Veljalo je pravilo, da je sin vrtnarja lahko prevzel samo delo vrtnarja, sin kočijaža delo kočijaža, gozdarjev sin pa gozdarski poklic.

Sin drugega grajskega vrtnarja Janeza Gerla, Milan Gerl si je želel postati gozdar. To prošnjo je oče posredoval princu Hermanu. Princ jo je zavrnil z obrazložitvijo, da to ni možno, ker imajo gozdarji dovolj svojih sinov za ta poklic.¹³

V grajski pristavi so v zimskem času kuhali žganje in ga polnili v graščinske steklenice z napisom Sneeberg. Žganjekuho je priložnostno opravljala Angela Žnidaršič iz Šmarate, sestra pedentarja Ulrihove družine, Franca Žnidaršič.

Ob novem letu, so grajski uslužbenci hodili voščiti na upravo Snežnika in ob tej priložnosti je vsak prejel steklenico žganja od grajskega upravitelja Schauta.

Žganje so kuhali do leta 1919.

Brat drugega vrtnarja, Jože Gerl je opravljal dela grajskega kočijaža. Z ženo Mico sta imela štiri otroke: Micko, Jožeta, Milko in Staneta. Stanovanje so si uredili v hiši, ki je bila nekdaj zgrajena za žrebčarno.

Kočijaž je imel na Snežniku nepogrešljivo vlogo, saj je moral biti pripravljen za prevoze tako ljudi, uplenjenih živali kot ostalega materiala.

Spomini govorijo o uplenjenih živalih v gozdu, po katere se je po potrebi odpravil tudi v poznih večernih ali nočnih urah. Uplenjene živali je prevažal z napreženim vozom.¹⁴

V času, ko je kočijažu kazalo, da mu bo začelo primanjkovati dela, se mu je okrog leta 1926 zgodila resnična anekdota, ko je snežniški gospodar kupil prvi avto, znamke Ford.

Grajski šofer Jernej Lenič, je takrat rekel kočijažu Jožetu: "Jože! Zdaj pa ne boste več imeli dela. Bom jaz vozil princa!"

Kočijaž mu je odgovoril: "Kar daj, kar daj. Prej bom jaz prišel po tebe, kot pa ti po mene."

Princi (od leve) Ulrich, Herman in Wolf Schönburg Waldenburg s šoferjem in oseboma strežajema pred snežniškim gradom fotografija, okr. 1924 (last: družina Zapušek, Markovec).

Ni minilo veliko časa, ko je prišel Hutter ves zadihan h kočijažu: "Jože! Jože! Pojdite, pojdite, pojdite! Zaprežite konje pa pojdite v Stari trg!"

Kočijaž: "Ja kaj pa je?"

Hutter: "Pojdite po Leniča! Avto se mu je ustavil!"¹⁵

Kočijaževa hčerka se spominja, da je bilo pri graščini veliko število kočij, ki pa so jih uporabljali za različne namene. Nekaj posebnega je bila masivna kočija za prevoz desetih oseb, oblažena z usnjenimi sedeži, imenovana "breg". Med temi različnimi kočijami, pa je bila tudi zaprta, imenovana "lantauer", ki so jo uporabljali zlasti v slabem vremenu. Ta je v zimskem času pogosto služila tudi za prevoze novorojenčkov grajskih uslužbencev h krstu.

Grajski oskrbnik Schauta je ob taki priložnosti v začetku decembra leta 1912 dejal kočijažu, ko se je odpravljal z novorojenko Micko Gerl v faro cerkev v Stari trg: "Kar lantauer zaprežite!"¹⁶

Tega dogodka se družina spominja kot zadnji prevoz otroka h krstu z grajsko kočijo.

Ustni viri govorijo o osmih parih konj v grajski konjušnici v začetku 20. stoletja in večjem številu zaposlenih konjarjev, ki so po opravljenem delu v gozdu pripeljali konje v hlev, jih razpravili, točno odmerili merico ovsa, ki je bil vedno pod ključem, ter jih prepustili v nadaljnjo oskrbo ženskam, ki so prihajale na delo iz bližnjih vasi, zlasti iz Šmarate. Omenjene ženske so skrbele tudi za čredo približno dvajsetih krav.

Konje so v tridesetih letih 20. stoletja prodali in jih nadomestili z dvema traktorjema z železnimi kolesi. Vsak traktor je peljal iz gozda na žago po dva priključena voza hlodovine. Vozova sta bila priključna eden za drugim. Iz neznanega vzroka se traktorja nista obnesla, zato so kmalu dobili de-

¹² Janez Kebe: Loška dolina z Babnim Poljem, Ljubljana, Družina, 1996, str. 66.

¹³ Ustni vir, 13. 1. 2000, Miha Šepec, Kozarišče.

¹⁴ Ustni vir, 13. 1. 2000, Milka Vrhovec, Stari trg.

¹⁵ Ustni vir, 13. 1. 2000, Milka Vrhovec, Stari trg.

¹⁶ Ustni vir, 12. 7. 1999, Milka Vrhovec, Stari trg.

lo furmani iz okoliških vasi. Največ furmanov je prihajalo iz Babne Police. Njim je delo odredil grajski uradnik Hutter.

Za potrebe gradu je v hlevu ostal le par konj za vožnjo kočije s katero so se ob nedeljah vozili k maši in vsakodnevno po pošto v Stari trg.

Okrog leta 1900 se je v gradu zaposlil Matevž Kočevar kot pedentar (strežaj) princa Hermana. Z ženo Terezijo sta imela šest otrok: Micko, Matevža, Toneta, Jožeta, Rezi in Milko. Stanovali so v Šmarati.

Družina Matevža Kočevarja, osebnega strežaja ("pedentarja") princa Hermana, fotografija, (last M. Kolenc, Ljubljana).

Kadar se je princ Herman zadrževal v Snežniku je bilo pedentarjevo delo skrb zanj. V gradu sta imela s pedentarjem Francem Žnidaršič vsak svojo pedentarsko sobo. Po potrebi sta tam tudi prenočevala.

Pedentar Matevž je bil princu Hermanu na razpolago v vsakem trenutku. Princ je imel v svojih prostorih tipko. Če je potreboval pedentarja, je pritisnil na to tipko. Na hodniku pred pedentarjevo sobo se je v tistem trenutku sprožila električna naprava, ki je povzročila, da se je številka sobe v kateri je princ pritisnil na tipko, premaknila. Matevž se je nemudoma odpravil k princu. Če je princ odšel na sprehod v park, ga je Matevž čakal sede na stolu pred oknom, ki ima pogled na vhodna vrata v grad. Ko je princ vstopil, mu je pedentar prišel nasproti in mu odvzel suknjič in sprehajalno palico.

Glavna pedentarska opravila so bila še: bujenje princa, serviranje zajtrka, čiščenje obleke in čevljev, pomivanje kozarcev po kosilu, odnašanje nočne posode, pomoč pri umivanju...

Kadar princ Herman Matevža ni potreboval, se je ta zadrževal v pedentarski sobi, kjer je z jele- novo kožo čistil jedilni pribor.

Princ Herman je rad zahajal na Mašun. Skoraj

vedno je šel z njim pedentar Matevž. Po prvi svetovni vojni, ko je bilo posestvo razdeljeno med Jugoslavijo in Italijo sta s princem odšla tudi po nakupih na italijansko stran. Matevž je rad kupil kakšno malenkost za svoje otroke. Ker je kadil pipo, je sebi kupil tobak. Nekoč je skril tobak na neprimerno mesto v avtomobilu. Zaradi toplote motorja se je tobak začel smoditi. V prisotnosti princa Hermana je postalo Matevžu zelo neprijetno.

Princ Herman je Matevža posvaril z besedami: "Matevžek moj, nikoli več ne stori česa takšnega. Če boš še kdaj imel tobak za čez mejo mi povej, pa ti bom jaz to uredil."

Kasneje je Matevž povedal doma, da bi raje umrl kot da se mu je moralo to zgoditi.¹⁷

V času, ko princa Hermana ni bilo na Snežniku, je Matevž opravljal službo lovca. Pri lovu mu je že pomagal njegov sin, Matevž Kočevar mlajši.

Matevž je imel nekaj težav s srcem.

Nekoč je ob takem dogodku je princ Herman rekel svojemu pedentarju: "Matevž! Tako dobro skrbiš zame, da bi rad umrl samo en teden pred tabo."¹⁸

Pedentar Matevž je umrl leta 1940 zaradi srčnega napada na poti v službo, nad grajskim bajerjem.

Grajski pedentar Franc Žnidaršič je z ženo Marijo in sinovoma: Dragom in Zdravkom živel v Kozariščah. Na skrbi je imel princa Ulriha in njegovo družino.

Pedentarska dela so bila za oba pedentarja enaka, le da sta skrbela vsak za svojega gospodarja.

Kadar ni opravljal pedentarskih nalog, je opravljal razna druga opravila. Pri opravljanju teh opravil je bil popolnoma samostojen. Njegove naloge so bile: obrezovanje žive meje in drevja, čiščenje žlebov na strehah, vzdrževanje cest v parku ...

Nekoč se je pri seviranju hrane spotaknil na stopnicah, ki vodijo do mize v grajski jedilnici. Princ Herman je po tem dogodku sklepal, da pedentar slabo vidi in ga je kmalu poslal na okulistični pregled, ki je potrdil njegovo ugotovitev.¹⁹

Princesa Ana, sestra princa Hermana je zelo rada prihajala na grad Snežnik. Njena priljubljena izletniška točka je bil Mašun.

Z njo je prišlo njeno strežno osebje, ki je skrbelo za dobro počutje gospodarice.

Zelo rada se je pogovarjala z grajskimi uslužbenci. Spominjajo se je kot radovedne in vedre ženske, ki je imela rada majhne otroke. Pogosto jih je fotografirala. Iz Nemčije je družinam pošiljala v spomin izdelane fotografije.

¹⁷ Ustni vir, 1. 3. 2000, Milka Kolenc, Ljubljana.

¹⁸ Ustni vir, 1. 3. 2000, Milka Kolenc, Ljubljana.

¹⁹ Ustni vir, 13. 1. 2000, Milka Vrhovec, Stari trg.

Domača dekleta je učila napredka v delu in oblačenju. Znano je, da ženske do takrat niso poznale ženskih hlač. Princessa je s svojim znanjem pomagala šivilijam pri krojenju omenjenega oblačila.

Ko je grajski pedentar France slišal za ženske hlače, ga je zanimalo kako izgledajo. Odšel je v stanovanje takratnega snežniškega upravnika Obereignerja. Upravnikova žena mu je v sobi položila na mizo hlače, da si jih je pedentar lahko ogledal.

Predno se je Leničeva družina priselila v Snežnik, je Leničeva žena Frančiška povedala tamkajšnjim sosedom, da odhajajo v Loško dolino.

Ti so ji rekli: "A tja greste, kjer so ljudje tako ofertni!"²⁰

Snežniškim ljudem je ta izjava zelo laskala in zato se je nekateri še vedno radi spominjajo, da so veljali za urejene in lepo oblečene ravno zaradi dobro stoječe graščine.

Spomnijo pa se tudi, da Frančiška ob prihodu na Snežnik še ni poznala ženskih hlač in se je zato sramovala, da bi jih dala sešiti vaški šiviliji. Da se to ne bi izvedelo, je blago odnesla k šiviliji v Lož. Uslužbenci pri gradu so za to izvedeli še preden so bile hlače zanjo narejene. Kmalu za tem je Leničeva žena postala elegantna gospa.²¹

Kadar je knez Jurij prišel z družino za dalj časa, je s seboj pripeljal svoje kuharsko in ostalo strežno osebje. Po ustnem izročilu se je nekoliko pozneje za dela kuharice začela v gradu privajati potomka češkega vojaka, ki je z knezom Jurijem prišel v Snežnik in si tu ustvaril družino. Imenovala se je Ivana Planecki, Albertova teta, doma iz Kozarišč. Princ Herman jo je za nekaj časa poslal v kuharsko šolo na Dunaj. Ko se je po prvi svetovni vojni vrnila, je dobila zaposlitev grajske kuharice in gospodinje.²²

Vsako nedeljo ob peti uri zjutraj jo je moral kočijaž peljati k maši, da se je ob sedmi uri že vrnila na delovno mesto v grad. Kuharica je najraje kuhala sama, pomoč je sprejela le za pomivanje posode in ostala dela v gradu. Gospodarjem je tudi šivala in zračila grad. Stanovala naj bi v okroglem stolpu v obzidju. Svoje delovne prostore pa je imela v visokem pritličju nad tremi pedentarskimi sobami.

Pred najavljenim prihodom gospodarjev na lov in oddih, so štiri dekleta pod njenim vodstvom pripravljala grad.

Ko je princu Hermanu skuhala pravi čaj, je tropine posušila in jih ponovno prekuhala. S tem čajem je postregla dekleta, ki so ji pomagala v gra-

du. Za kruh ob čaju so morala poskrbeti sama.²³

Grajski šofer Jernej Lenič je nastopil službo na Snežniku okrog leta 1926. Ustno izročilo njegovih potomcev pravi, da je šel v mladih letih s kostanjarji na Dunaj, vendar je kostanj pustil ter se tam izučil za šoferja in mehanika. Po učni dobi se je vrnil domov. V Jurklostru je dobil zaposlitev v nekem lesnem podjetju. Nekoč je peljal naročeno pohoštvo tudi za grad Snežnik, kjer se je dogovoril za novo službo.²⁴

Z njim je prišla v novo okolje tudi njegova družina: žena Frančiška ter otroci Ljudmila, Jernej in Zofija, na Snežniku pa sta se rodila še dvojčka Zdravko in Rado.

Šofer Jernej Lenič je poleg prevažanja princa in oskrbnika posestva, opravljal razna vzdrževalna dela tako pri električni in telefonski napeljavi kot tudi dela na Marofu, kjer je bil generator.

Ko se je pokazala možnost za razširitev električnega omrežja še na vasi Kozarišče in Šmarata, je v večino hiš napeljal elektriko kar sam. Bil je tudi vzdrževalec telefonov.

Grajski čuvaj Gregor Bavec je živel z ženo Jedrt in otroci: Marijo, Angelo, Tonetom, Francem, Rezko, Ivano, Ano in Zoro v gozdarski hiši.

Njegovo delo in skrb sta bila vzdrževanje reda in miru v grajskem parku, predvsem takrat, ko je bil v gradu gospodar. Princ Herman je prepovedal gibanje po parku v času svojega bivanja na Snežniku, zelo se je bal kolesarjev. Gregor je imel nalogo, da pri vstopu v park prepreči vsakemu kolesarju vožnjo v njem. Tega se je tudi dosledno držal. Včasih je na cesto nastavljal tudi risalne žebličke, ali po potrebi vtaknil palico med špice koles.²⁵

Če je imel čas, je na pošti v Starem trgu prevzemal pošiljke naslovljene na grad in njegov okoliš. V ta namen je imel torbo, ključ pa je bil samo na upravi in pošti, kjer so torbo zaklenili.

Grajski kolar Franc Janežič je živel z ženo Nežo in otroci: Ančko, Viko, Nežko, Marijo, Rezko, Francem, Malko, Francko in Ivano v Kozariščah. Z redno zaposlitvijo v kolarski delavnici grajske pristave je verjetno začel v začetku 20. stoletja. Poleg svojega dela je po potrebi opravljal tudi mizararska opravila. Ustno izročilo pravi, da je šel včasih delat na Mašun tudi za tri tedne skupaj. Ker je imel astmo mu je mašunski zrak dobro del.²⁶ Svoje delo je opravljal zelo kvalitetno.

V lovski sezoni se je zgodilo, da so odstrelili več divjadi. Takrat so v kolarni prodajali meso po nizki ceni grajskim uslužbencem in vaščanom sosednjih vasi.

²⁰ Ustni vir, 13. 1. 2000, Milka Vrhovec, Stari trg.

²¹ Ustni vir, 10. 2. 2000, Milka Vrhovec, Stari trg.

²² Ustni vir, 6. 3. 2000, Rezka Ovsec, Kozarišče.

²³ Ustni vir, 10. 2. 2000, Milka Vrhovec, Stari trg.

²⁴ Ustni vir, 7. 3. 2000, Jernej Lenič, Domžale.

²⁵ Ustni vir, 21. 12. 1999, Rezka Ovsec, Kozarišče.

²⁶ Ustni vir, 6. 3. 2000, Malka Sušan, Pudoč.

*Sekanje ledu na loki pred gradom, fotografija, 1935
(last: R. Avsec, Kozarišče).*

Poleg kolarske delavnice je bila kovaška, vendar je niso veliko uporabljali. Zaradi racionalnosti so kovaške usluge naročali pri kovaču v Pudobu.

Grajski gospodi je pomenil vir dohodka tudi led, ki so ga sekali na poplavljenem travniku pod gradom.

Novica o sečnji ledu se je hitro razširila po okoliških vaseh. V času, ko je poplavljen površina zaledenela, so hiteli sekati led na sklade. Led so sekali s sekirami, ga ročno nakladali na lojtrne vozove in nato razvažali po vseh gostilnah v okolici, kjer so imeli urejene ledenice.

Ledenici sta bili tudi pri gradu. Prvotna je vsekana v živo skalo nad grajskim ribnikom, kasneje, ko so uredili v grajski pristavi novo za shranjevanje divjačine in ostalega mesa, so staro uporabljali le priložnostno. Zanimivost tega časa pa so prav gotovo prvi hišni hladilniki na led, ki so jih že imeli v gradu.

Sečnja je vedno potekala pod nadzorom grajske uprave in logarjev, ki so vse delavce zabeležili zaradi končnega plačila po številu opravljenih ur. Na pomoč pri tem kratkotrajnem opravilu so morali priskočiti tudi nižji grajski uslužbenci.

Ustni viri govorijo, da so nazadnje sekali led malo pred letom 1940.

Iz zgodovinskih podatkov je razvidno, da so Snežnik pestile vsakoletne visoke vode, ki so preprečevale dostop do gradu iz smeri Kozarišče, zato so imeli pri grajskih senikih pripravljene tri čolne.²⁷ Dva sta služila za prevoz ljudi ("ščuka" in "svinjsko korito", ki je bilo v celoti narejeno iz debela obsežne smreke), tretji čoln pa je služil za prevoz hlodovine s Snežnika do grajske žage na Marofu. Na ta čoln so lahko natovorili do dva voza hlodovine.

Delavci, ki so bili zaposleni na grajski žagi Marof, so ob odhodu na služenje vojaškega roka želeli delovno mesto tudi ob vrnitvi, zato so si sami preskrbeli začasno zamenjavo. Običajno je bil to nekdo od družinskih članov ali sorodnik.²⁸

Skozi preverjeno tradicijo življenja lahko podzvestno pričakujemo, da se vsaka še tako dobro premišljena in organizirana zadeva s pomočjo višje sile včasih obrne proti volji človeka.

Nostalgija tudi po ne tako oddaljeni preteklosti, ki ostane živa, se je na srečo ohranila vsaj v redkih ljudskih izročilih. Ta izročila so bila za Snežniško graščino posebno skrivnostna uganka in dragocena redkost, ki daje etnološkemu raziskovanju ustnih virov poseben čar.

V zaključku lahko podam javnosti neznano ljudsko izročilo, ki se je oblikovalo v prvi polovici dvajsetega stoletja in nakazuje usodo gospostva Snežnik.

"V poletnih dneh sta se princ Herman in njegov nečak princ Wolf znova vrnila v svoj snežniški zemeljski raj.

Princu Wolfu nemirna žilica in želja po novih lovskih pustolovščinah kot vedno ni dala miru. Nekega dne je skozi odprto okno njemu dodeljene sobe opazoval okolico gradu. Na skalni vzpetini, na kateri je sezidan grad se je nekaj zganilo. Princ je s svojim znanjem ocenil, da gre za strupeno kačo. Kot veliko odkritje je o svojem izsledku precej poročal svojemu stricu princu Hermanu.

Želja, ki jo je izrazil stricu, da bi rad kačo pokončal, se je modremu stricu zazdela nesprejemljiva in mu je to tudi obrazložil približno tako: "Wolf, pusti kačo pri miru, saj ti ni naredila nič hudega. Če si jo boš drznil ubiti, lahko s tem dejanjem za vedno zaključiš poglavje življenja našega rodu na Snežniku. Nikar ne stori tega."

Mlademu princu Wolfu ni bilo mar za svarilo. Zadnja odločitev je bila njegova. Zakaj je kačo pokončal?

... in besede princa Hermana so se po tem dejanju uresničile, saj se je že čez nekaj let pričela druga svetovna vojna, ki je knežji družini odvzela vse premoženje in vsakršne pravice do gradu in njegovega posestva.²⁹

²⁷ H. Schollmayer-Lichtenberg (prevod J. Sterle): n. d., str. 8 in 9.

²⁸ Ustni vir, 13. 1. 2000, Miha Šepec, Kozarišče.

²⁹ Ustni vir, poletje 1997, neznana obiskovalka gradu.

ZUSAMMENFASSUNG

Die Fürstenfamilie Schönburg-Waldenburg und ihre Bediensteten

Im Jahre 1853 kaufte der sächsische Fürst Otto Viktor Schönburg-Waldenburg die heruntergekommene Gutsherrschaft Schneeberg (Snežnik). Sein Sohn Georg betrat sechs Jahre später als erster Familienangehöriger den Schneeberger Boden.

Er begann große Geldsummen in den Schneeberger Besitz zu investieren und stellte beste Forstexperten ein. Durch das zielbewusste forstliche Wirken wurde Schneeberg eine geordnete und ertragfähige Wirtschaft. Das kostbare Schneeberger Waldgebiet wurde vor dem Schicksal der Abholzung, das den Karst getroffen hatte, gerettet.

Nach der Ausrottung des autochthonen Rotwildes in den Schneeberger Wäldern um die Mitte des 19. Jahrhunderts waren es die Schönburg-Waldenburg, die zusammen mit den Besitzern des

Bergschlosses Windischgraetz wieder verstärkt und mit Erfolg Rotwild ansiedelten.

Im Lož-Tal (Laasertal) führten sie neue Forstwirtschaftsmethoden ein. Sie waren darum bemüht, die einheimische Bevölkerung im Waldbau zu unterrichten. Zu diesem Zwecke errichtete Fürst Georg die erste Forstschule ("Waldbauschule") mit slowenischer Unterrichtssprache. Um der einheimischen Bevölkerung zu erweisen und seinen Umgang mit derselben zu erleichtern, erlernte vor allem Fürst Georg die slowenische Sprache.

Die Fürsten waren mit ihrer Säge in Marof die ersten Boten der sich ankündigenden Industrie. Hier nahm bereits im Jahre 1924 die Elektrifizierung bedeutender Einrichtungen ihren Anfang.

Mit verschiedenen Arbeiten im Walde, auf der Herrschaft oder auf der Säge wurde vielen Einheimischen die Gelegenheit für einen dauerhaften oder gelegentlichen Verdienst geboten.

Alle Einwohner, die unmittelbaren Kontakt mit den Vertretern der Familie Schönburg-Waldenburg hatten, bewahrten diese in bester Erinnerung.